

Wyposażenie sejfu chroniącego wizerunek Matki Boskiej na Jasnej Górze w nową szybę kuloodporną, system klimatyzacyjny i specjalne oświetlenie

Wojciech Kurpik

konserwator dzieł sztuki

Matthias Farke

restaurator

WIZERUNEK MATKI BOSKIEJ CZĘSTOCHOWSKIEJ, który od przeszło 600 lat znajduje się pod opieką oo. paulinów na Jasnej Górze, mający zarówno wielkie znaczenie natury religijnej, jak i wartość bezcennego zabytku polskiej historii oraz sztuki sakralnej, został ostatnio zabezpieczony nową szybą kuloodporną. Zaprojektowano także specjalnie dla niego klimatyzację, która zapewnia stałe optymalne warunki wilgotności, temperatury i jakości powietrza, podobnie jak ma to miejsce w klimatyzowanych gablotach muzealnych chroniących szczególnie cenne dzieła. W omawianym przypadku różnica polega na tym, że rolę gabloty pełni dawny zabytkowy sejf, który chroni wizerunek już przeszło 100 lat, i obecnie – dzięki wyposażeniu w nowoczesny system klimatyzacyjny firmy „Glasbau Hahn GmbH” z Frankfurtu n/M – będzie mógł go chronić jeszcze długo.

Sejf został wybudowany w najbardziej dramatycznym dla oo. paulinów okresie historycznym, gdy po powstaniu styczniowym rosyjskie władze zaborcze zdecydowały o stopniowej kasacji zakonu, i gdy w atmosferze tej nadchodzącej katastrofy, nocą z 22 na 23 października 1909 roku, dokonano kradzieży klejnotów zdobiących wizerunek¹. Była to perłowa sukienka z XVIII wieku oraz korony ofiarowane przez papieża Klemensa XI w 1717 roku². Szczególnie boleśnie odczuwano wówczas kradzież koron, gdyż w powszechnym mniemaniu przyjmowano to jako

pozbawienie Jasnogórskiej Bogurodzicy aury królewskości, która dla myślących historycznie Polaków zastępowała im niejako własne, utracone po rozbiorach polskie królestwo. Na ogół uważano, iż kradzież była inspirowana przez carską „ochranę”, ażeby wykazać nieudolność i niedbalstwo opiekunów słynącego łaskami wizerunku³. Miało to uzasadnić decyzję władz o jego zarekwirowaniu i wywiezieniu do Rosji, co już od dawna postulowali rosyjscy publicyści, opierając się na fałszywych przesłankach historycznych⁴. Świadom tej dramatycznej sytuacji w Polsce, Ojciec Święty Pius X na wiadomość o rabunku postanowił możliwie najszybciej ufundować dla wizerunku Matki Boskiej nowe korony. Istotnie, ich wykonanie trwało zaledwie siedem miesięcy, a ponowna koronacja odbyła się już 29 maja 1910 roku i była wielkim religijno-patriotycznym wydarzeniem⁵.

Zaraz po kradzieży (jej sprawcy pozostali niezidentyfikowani) przeor Jasnej Góry o. Euzebiusz Rejman, nie bacząc na aktualną groźbę kasaty zakonu, podjął działania, które swym zakresem i znaczeniem wybiegały daleko w przyszłość. Zapewne nie bez wpływu na tę postawę była zapowiedź przysłania nowych koron przez papieża Piusa X, skłaniająca dodatkowo do zapewnienia skutecznej ochrony. Ojciec Rejman postanowił tak zabezpieczyć wizerunek, ażeby uniemożliwić osobom niepowołanym dostęp do niego, gdy będzie poza bezpośrednią opieką wiernych – nocą i w przerwach między nabożeństwami. Uznał słusznie, iż maksymalną ochronę dawał tylko sejf na

podobieństwo kas pancernych w bankach. Z tym jednak wiązały się duże trudności. Ze względu na drewnianą konstrukcję ołtarza z 1650 roku oraz usytuowanie w nim wizerunku Matki Boskiej na wysokości 3 m, umieszczenie w tym miejscu sejfu wymagało równocześnie wprowadzenia solidnej stalowej konstrukcji, zdolnej utrzymać tę kilkusetkilogramową strukturę. Z kolei, aby tego rodzaju konstrukcja mogła powstać, niezbędna była przebudowa całego zaplecza ołtarza.

Zadanie pokierowania przebudową o. Rejman powierzył Stefanowi Szyllerowi, architektowi działającemu już od wielu lat na Jasnej Górze⁶, który do wykonania sejfu oraz konstrukcji dźwigającej go zaangażował firmę Romualda Szymańskiego z Warszawy. Realizacja przedsięwzięcia, rozpoczęta wiosną 1910 roku, trwała do sierpnia tegoż roku, kiedy Romuald Szymański przedstawił oo. paulinom rachunki opiewające na kwotę ca 16 000 rubli⁷. W ramach prac poprawiających bezpieczeństwo wizerunku, zgodnie ze wskazaniami Szyllera, nadbudowano również aż do sklepienia kratę z XVII wieku odgradzającą nawę od prezbiterium⁸.

Główny obiekt tych prac, sejf o budowie pancernej szafy, mający wymiary zewnętrzne (w cm): wysokość – 166, szerokość – 127, głębokość – 32, grubość ścian – 10, grubość dwuskrzydłowych drzwi z tyłu – 13, grubość wysuwanej do góry zasłony przed licem wizerunku – 9, umieszczony został z tyłu retabulum, stosownie do istniejącego tam otworu na wizerunek. Sejf podtrzymują cztery stalowe konsole tkwiące we wschodniej ścianie prezbiterium, a także pionowe stalowe słupy o przekrojach ceowników, złączone poziomymi sztabami i obmurowane w dolnych partiach. Dwa słupy flankujące sejf od strony ołtarza posłużyły jednocześnie jako prowadnice dla podnoszonej do góry płyty pancernej, stanowiącej zasłonę opuszczaną na czas poza nabożeństwami. Ze względu na duży ciężar zasłony, opracowany został również specjalny system jej podnoszenia z zastosowaniem przeciwwag i przekładni, co razem stanowi doskonały przykład techniki z przełomu wieków XIX i XX. Sumują się zatem w omawianym zabytku walory historyczne, zarówno te o znaczeniu technicznym, jak i będące świadectwem dziejowych zdarzeń. Wpłynęło to na decyzję, aby sejf zachować w nienaruszonym stanie, zwiększając tylko jego znaczenie ochronne o funkcję utrzymania optymalnego klimatu dla chronionego wizerunku. Ze względu na niezbędną przy klimatyzacji szczelność, należało jedynie zrezygnować z działania oryginalnej zasłony, siłą rzeczy tę szczelność wykluczającej. Podniesiona na stałe, hermetycznie izolowana, stanowi nadal integralną część zabytku. Stało się to możliwe

1. Wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej otrzymał nową szybę kuloodporną, a sejf, w którym jest umieszczony, wyposażono w autonomiczną instalację klimatyczną oraz nieszkodliwe dla malowidła oświetlenie. Wszystkie fot. Z. Sowiński

1. The painting of the Black Madonna of Częstochowa was equipped with a new, bullet-proof glass, whilst in the safe in which it is placed, the autonomous air conditioning system was installed, as well as the lighting safe for the painting. All photos by Z. Sowiński

2. Przeszło 100-letni sejf chroni wizerunek jasnogórski od 1910 roku. Powierzchnię metalu pokrywa na nim doskonale zachowane (nie licząc mechanicznych uszkodzeń) olejne mazerowanie, dziś już zapomniana technika grzebykowa imitująca drewno

2. The safe, which is more than 100 years old, has been protecting the Jasna Góra painting since 1910. Its metal surface is covered with the excellently preserved (with only minor mechanical damage) oil grain finishing, the no longer used comb technique imitating wood

3. Tabliczka firmowa wykonawcy – Romualda Szymańskiego

3. Metal plate of the contractor – Romuald Szymański

z chwilą, gdy rolę zabezpieczenia wizerunku Matki Boskiej od strony lica przejęła nowa szyba kuloodporna, trwale i szczelnie połączona z korpusem sejfów.

Tradycyjne zasłanianie wizerunku podczas dłuższych przerw między nabożeństwami odbywa się obecnie za pomocą nowej zasłony, wykonanej przez firmę „Ferind” Jana Krajewskiego w Borzęcinie. Znalazła na niej miejsce repusowana plakietka fundowana przez Działyńskich w XVII wieku, którą przeniesiono z unieruchomionej zasłony sejfów, po konserwacji przeprowadzonej przez Lecha Dzięwulskiego, sprawującego opiekę jubilerską nad srebrami hebanowego ołtarza w kaplicy Matki Boskiej Częstochowskiej.

Mając na uwadze wyjątkowość miejsca, jakim jest Kaplica Cudownego Obrazu Matki Boskiej na Jasnej Górze, związany z tym duży ruch pielgrzymkowy, jak również pragnąc zachować jedność istniejącej zabytkowej konstrukcji, opracowano szeroko zakrojony projekt ochrony Cudownego Obrazu. Zakłada on przede wszystkim ochronę przeciw atakom wandalizmu czy jakimkolwiek próbom jego zniszczenia, a także najlepszą ochronę klimatyczną, jaką można zapewnić drewnianej ikonie.

Stałe zmiany wilgotności powietrza wewnątrz sanktuarium, odwiedzanego rocznie przez kilka milionów pielgrzymów, spowodowały w ostatnich trzech dekadach znaczący wzrost liczby stwierdzonych odspojień warstwy malarskiej. Powstrzymanie dalszych niepokojących zjawisk tego typu, przy jednoczesnym zachowaniu tradycyjnego programu nabożeństw oraz spełnieniu wszystkich wymagań postawionych przez oo. paulinów i osoby odpowiedzialne za bezpieczeństwo i konserwację ikony Matki Boskiej Częstochowskiej, wymagało dużego nakładu pracy, tak aby powstały projekt był zadowalający dla wszystkich stron.

3

2

Po czterech latach przygotowań i konsultacji pomiędzy zaangażowanymi osobami, które dzieliły nie tylko granice państwa czy język, ale również wyznaczenie, w styczniu 2013 roku przystąpiono do instalacji i montażu przygotowanej konstrukcji. Dzięki zastosowaniu autonomicznej klimatyzacji w połączeniu z wykorzystaniem gazu – azotu zrealizowano założenie najkorzystniejszej z konserwatorskiego punktu widzenia ochrony Cudownego Obrazu. Wymagało to modyfikacji całego istniejącego systemu zabezpieczenia. Zabytkowa szafa pancerna została dokładnie uszczelniona i od strony ołtarza zamknięta szybą pancerną (wielokrotnie klejona z folią PVB)⁹ o grubości 24 mm z mocnym antyrefleksem, na stałe umieszczoną w konstrukcji ramy, w której zainstalowano różne sensory kontrolne oraz wiązki światłowodów stanowiące podstawowe oświetlenie Obrazu.

Nowa koncepcja oświetlenia, opracowana z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich, wprowadziła dwa poziomy. Jeden – zapewniający równomierne, podstawowe oświetlenie – to zintegrowana

konstrukcja światłowodów i rozpraszających lusterek, zasilanych czterema osobnymi źródłami światła LED ($3,000^{\circ}\text{K}$)¹⁰. Dodatkowo zainstalowane zewnętrzne oświetlenie składające się ze specjalnie wykonanych reflektorów, z soczewkami i filtrami konwersji ($3,000^{\circ}\text{K}$), umożliwiają dokładne, punktowe doświetlenie poszczególnych fragmentów Obrazu (twarz Maryi i Dzieciątka, ręce, stopy). To zewnętrzne oświetlenie zapewnia sześć reflektorów, zamontowanych po lewej i prawej stronie prezbiterium, ponad głowami pielgrzymów, dzięki czemu uzyskany został niezakłócony, wolny od refleksów świetlnych obraz.

4. Przejście do sejfów zabezpieczają pancerne drzwi, które także wykonał w 1910 r. Romuald Szymański. U góry widoczny mechanizm zasłony wizerunku

4. The passage to the safe is secured with an armour door, also made in 1910 by Romuald Szymański. Mechanism operating the cover of the painting visible on the top

Zaopatrzenie systemu klimatyzacji w azot odbywa się dzięki niewymagającemu wielkich nakładów generatorowi¹¹, zainstalowanemu w osobnym pomieszczeniu poza Kaplicą Cudownego Obrazu. Produkuje on czysty azot z otaczającego powietrza, który po nadaniu przewidzianej wilgotności zostaje wprowadzony do przestrzeni ochronnej Obrazu. Do nadania wymaganej wilgotności służy urządzenie Hahn RK-2 (możliwy przedział – od 35% do 75%). Poszczególne parametry klimatyczne (temperatura, wilgotność, zawartość pozostałego tlenu) są przez specjalny program¹² stale monitorowane i zapisywane na komputerze. W przypadku przekroczenia zadanych wartości wilgotności (45%) lub przerwy w działaniu zostają natychmiast wysłane przez Internet odpowiednie komunikaty na różne zainstalowane urządzenia (telefon komórkowy odpowiedzialnego ojca na miejscu, jak również komputery autorów artykułu w Piasecznie i Frankfurt nad Menem).

Podczas pierwszej kontroli nowego systemu, przeprowadzonej po sześciu miesiącach od jego instalacji, nie zaobserwowano żadnych dalszych zmian czy zniszczeń na Cudownym Obrazie. To dało wszystkim zaangażowanym w projekt nadzieję, że podjęty wysiłek zaowocuje skutecznym zabezpieczeniem Obrazu na przyszłość, dla następnych pokoleń.

Dla potwierdzenia rezultatu i kontroli podjętych działań dodatkowo pobrano i zbadało próbki powietrza. Wyniki tych badań okazały się zgodne z oczekiwaniami. Co prawda stwierdzona została emisja własna Cudownego Obrazu w formie składników nieco wcześniej nałożonego werniksu (np. w postaci butylu, alfa-pinu czy 3-karenu), jednakże nie zarejestrowano obecności innych, obcych związków (np. xylolu czy benzoxanu), obecnych między innymi w prezbiterium, mogących pochodzić z używanego kadzidła¹³. Dalsze wnioski dotyczące sposobu utrzymania zarówno samych desek stanowiących podłoże, jak i warstw farby będzie można sformułować najwcześniej po upływie roku, podczas corocznej konserwacji i badania. Jeżeli okaże się, że nie pojawiły się żadne niepokojące zmiany, możliwe będzie rozważenie wydłużenia dotychczasowego interwału kontroli w celu stworzenia długofalowego stabilnego klimatu dla Cudownego Obrazu Matki Boskiej Jasnogórskiej. ■

Tłumaczenie części niemieckiej – o. Michael Bortnik

Przypisy

- 1 S.K. Szafraniec, *Z dziejów Jasnej Góry. Próba wyjaśnienia genezy klasztoru i sanktuarium w świetle analizy źródeł historycznych*, Warszawa 1980, s. 120 nn.; H.T. Kupiszewska, *Podobizny i kopie obrazu Matki Bożej Częstochowskiej*, [w:] *Jasnogórski ołtarz Królowej Polski*, Jasna Góra 1991, s. 159.
- 2 J. Golonka, *Ołtarz Jasnogórskiej Bogurodzicy. Treści ideowe oraz artystyczne kaplicy i retabulum*, Jasna Góra 1996, s. 113 i n.
- 3 E. Rejman ZP, *Memoriał do sekretarza Kongregacji ds. Zakonnych kardynała Teodora Valfre di Bonzo*, „Studia Claromontana”, t. 13, Jasna Góra 1993, s. 263.
- 4 M.P. Ustimovic, *Czenstochowska Ikona Bogorodicy*, Warszawa 1911.
- 5 R. Filipiński, *Koronacja Obrazu na Jasnej Górze*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1910, R. V, nr 5, s. 129.
- 6 M. Omilanowska, *Działalność Stefana Szyllera na Jasnej Górze*, „Studia Claromontana”, t. 8, Jasna Góra 1987, s. 222 i n.
- 7 Rachunki Romualda Szymańskiego za wykonanie sejfu i nadbudowanie kraty – AJG, 684, sierpień 1910, s. 35; AJG, 648, s. 5.
- 8 M. Omilanowska, jw., s. 226.
- 9 Folia z poliwinylu jest używana do produkcji wielowarstwowych, klejonych szyb pancernych. Odnacza się dużą giętkością (wytrzymałość na rozerwanie $>20\text{N/mm}^2$, wytrzymałość na rozciąganie $>250\%$) i łączy poszczególne szyby w ten sposób, że w przypadku rozbicia szyby odłamki szkła pozostają na folii i całość się nie rozpada.
- 10 Jako źródła światła dla światłowodów wykorzystano urządzenia SCHOTT Spectra LED o mocy 100 W.
- 11 Zmodyfikowany mały kompresor i generator azotu z osuszaczem powietrza firmy Hahn, o wadze 48 kg, 240 V / 60 Hz – 3,4 A; o poborze mocy max 800 W.
- 12 Program Hahn Con-Trol do centralnego sieciowego monitorowania i sterowania parametrami i urządzeniem.
- 13 Pomiary przeprowadzono dzięki nieocenionej pomocy Agencji Federalnej Badań i Kontroli Materiałów – BAM w Berlinie.

Summary

Equipping the safe protecting the painting of the Black Madonna of Częstochowa with a new, bullet-proof glass, the air conditioning system and special lighting

The image of the Black Madonna of Częstochowa, cared for by the Pauline monks at the Jasna Góra monastery for over 600 years, which is of a great religious importance and, in addition, belongs to the most valuable monuments of the Polish history and religious art, has been secured with a new, bullet-proof glass and equipped with the specially designed air conditioning system. The system ensures maintaining optimum humidity, temperature and air quality, similarly to air-conditioned museum display cases for particularly valuable exhibits. In the case under consideration, the difference is that, instead of a display case, there is an old, historical safe, which has been protecting the painting for more than 100 years. Now, thanks to the modern air conditioning system of the company “Glasbau Hahn GmbH” from Frankfurt am Main, it will be possible for it to protect the painting for a long time.

The safe was built in the historical period most dramatic for Poland and the Pauline monks, when, after the January Uprising, Russian occupant authorities decided on a gradual dissolution of the order and when, in the atmosphere of the upcoming

disaster, at night, on 22/23 October 1909, the jewels decorating the painting were stolen. Immediately after the theft, Father Euzebiusz Rejman, the prior of Jasna Góra, decided to secure the painting. He thought that the maximum protection would only be ensured by a safe, similar to strongboxes in banks. He hired Romuald Szymański's firm for that purpose.

The execution of that task, begun in spring 1910, lasted until August that year. A special system for lifting a heavy curtain covering the face of the painting, with counterbalances and gears was developed. Together with the safe itself, it is a valuable example of technology from the turn of the 19th and 20th centuries. Thus, the discussed monument combines the historical values, both those of a technical nature and those which are a testimony of historical events. For that reason, it was resolved to leave the safe unchanged and increase its protective function by ensuring the air conditioning system for the painting.

As a result of installing an autonomous air conditioner in combination with the use of gas – nitrogen, the task of protection of the painting from the conservator's point of view was executed. It required a modification of the entire existing security system. The historical strongbox was carefully sealed and, from the side of the altar, closed with armour glass (sandwiched with PVB interlayers), 24 mm thick, with strong anti-reflex, fixed permanently in the construction of the frame with various control sensors and bundles of optical fibres which are the basic lighting for the painting.